

HANS HELANDER

Tegnér's latin

I min artikel vill jag försöka lyfta fram några karakteristiska drag i det latin man finner i Esaias Tegnér's avhandlingar. Dessutom kommer jag avslutningsvis att ge läsaren en bild av latinbruket under 1700- och 1800-talen.

MITT URVAL

De latinska verk, dissertationer och annat, av Tegnér som jag i någon mån bekantat mig med är följande:¹

Dissertatio de caussis ridendi = Tegnér 1802a

An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt = Tegnér 1802b

Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit = Tegnér 1802d

Dissertatio de Diis Iliadis = Tegnér 1804

Dissertatio de officiis, quae collidi dicuntur = Tegnér 1808

Aphorismi (1) = Tegnér 1809

1 Av dessa har jag översatt *Aphorismi*, från 1809 och 1810.

Aphorismi (2) = Tegnér 1810

Dissertatio de Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis = Tegnér 1811.

Det är fråga om skrifter som avfattats i avsikt att demonstrera kunskap och kompetens på de områden där Tegnér vid den här tiden gjorde sin karriär och erhöll sina tjänster.² Här följer några korta kommentarer till innehållet i dessa arbeten:

Dissertatio de caussis ridendi (1802), "Om skrattets orsaker", är Tegnér's magisteravhandling. Han behandlar här det löjeväckande, dess väsen och olika ursprung, givetvis med utgångspunkt i den antika litteraturen, men även i högsta grad med beaktande av nyare engelsk och tysk forskning (Henry Home, Moses Mendelssohn, Immanuel Kant).

Av stort intresse är det av Tegnér författade svaret på magisterfrågan vid promotionen i Lund 1802, rörande ämnet "Skulle man kunna hoppas att lärdom och vitterhet skulle växa till i lika hög grad under det kommande århundradet som under det föregående" (*An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt*). Den av fakulteten utsedde förste talaren över ämnet, Frantz Liljenroth, uttryckte programenligt – enligt fakultetens anvisning – en pessimistisk syn på den saken. Tegnér's uppgift var att bemöta kritiken.³ Hans svar är rent idéhistoriskt av stort intresse: jag har återgivit delar av resonemanget nedan i avsnittet "Latinets ställning under 1700- och 1800-talen".

I syfte att bli adjunkt i filosofi disputerade Tegnér 1802 över ämnet *An congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit*. Som titeln anger utreds här om Kant, baserande sig på sina principer, verkligen med rätta kan hävda att "ting i sig" kan påverka själen. Tegnér har i denna skrift smidigt anpassat sig till den kritik som framförs av den lundensiske professorn i teoretisk filosofi, Matias Fremling, känd anti-kantian, men han passar ändå på att hävda egna synpunkter. Framför allt kritiserar han samtidigt dunkla filosoferande och hävdar i sin polemik det sunda förnuftets primat, detta i formuleringar som dagens läsare måste uppfatta som helt typiska för den mogne Tegnér's uppfattningar i hithörande frågor (se citat under rubriken "Liknelser" nedan). Disputationen, som ägde rum den 20 december, varade i fem timmar och Tegnér fick försvara sig mot sju opponenter.⁴

År 1803 erhöll han en docentur i estetik. Vid vårterminens slut 1804 presiderade han vid en disputation över en av honom själv författad avhandling, *Dissertatio de Diis Iliadis*, som försvarades av en av hans lärjungar. Ämnet var Iliadens gudar, hur skild-

2 En utförlig redogörelse för Tegnér's befordringsgång återfinns i Nilsson 1913, s. 1–23.

3 Texten är återgiven i Tegnér 1913, s. 428–437.

4 Se Böök 1946, I, s. 81.

ringen av dem hade uppfattats i forntiden och hur den av senare tider skulle bedömas; en frågeställning som hörde till estetikens område.⁵

År 1805 blev Tegnér adjunkt i estetik och 1808 vikarierande professor i detta ämne. Då disputerade han över ämnet *De officiis, quae collidi dicuntur*, det vill säga om pliktollisioner, i avsikt att kunna efterträda den lundensiske professorn i praktisk filosofi, som avlidit året dessförinnan. Avhandlingen var hans mest omfattande på detta område. Som extraopponent uppträdde lektorn Fredrik Johan Cederschiöld. Tegnér försvarade sig enligt de flesta med den äran, men det blev Cederschiöld som till slut fick professuren.⁶

Aphorismi ("definitioner") är två korta pedagogiskt formulerade avhandlingar, daterade 1809 respektive 1810, författade av Tegnér och försvarade av ett par av hans elever, under Tegnér's presidium. Den första innehåller en klassifikation av de viktigaste filosofiska systemen. Den andra är en kritisk analys av det kantianska kategoriska imperativet.

År 1811 disputerade Tegnér i teologi över ämnet *De Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis*. Tegnér vill här undersöka om det i Nya testamentet kan anas ställningstaganden till gnostiska begrepp och lärosatser. Avhandlingen gör ett påfallande modernt intryck på en modern läsare. I den omfattande notapparaten hänvisas till relevant forskning som utförts på området, och senare tiders religionshistoriker har menat att Tegnér här befann sig i forskningsfronten när han hävdade att gnosticis- mens idéer stammar från iranska religioner snarare än från neoplatoniserande källor.⁷

År 1810 utnämndes Tegnér till professor regius i grekiska utan ändrade tjänsteförhållanden. Han förblev adjunkt i estetik och vice bibliotekarie, tills han 1812 blev *Linguae Graecae professor*.

TEGNÉRS LATIN – EN KARAKTERISTIK

Som latinförfattare skiljer sig Tegnér från sin beundrade lärare Matthias Norberg, grecist och i första hand framstående orientalist, "Orientens vän och Nordens heder"

5 Den lilla skriften inleds av en svensk dikt, där författaren i högstämnda och vackra ordalag hyllar sin svärfar brukspatronen Christoffer Myhrman och prisar det praktiska, nyttiga bergsbruket. Se Böök 1946, I, s. 96.

6 Se Böök 1946, I, s. 129–130.

7 Tegnér uttrycker sig själv mycket nedsättande om sin prestation ("det ömkligaste jag tills dato skrivit"). I brev till svågern Bengt Myhrman skriver han i sin karakteristiska raljerande stil: "Jag kan naturligtvis aldrig ett ord teologi; men hoppas att min disputation därigenom blir så mycket likare de andra härvarande teologernas." Se Böök 1946, I, s. 164–165.

som Tegnér kallade honom i prologen till *Nattvardsbarnen*. Norbergs stil var taci-teisk.⁸ Tegnér kom däremot att ansluta sig till det ciceronianska stilidealet.⁹

Jag ska här försöka ge en karakteristik av det latin som möter läsaren i dessa texter. Vi ska se på ordförrådet, några karakteristiska drag i den vetenskapliga diskursen, ett par stilistiska fenomen, exempelvis relativ anknytning, hyperbaton, synonymanhopning och liknelser.

Ordförrådet

En självklarhet i sammanhanget är den filosofiska terminologin, som återspeglar den tidigmoderna filosofins huvudinriktningar och, inte minst, den allra senaste tidens filosofiska systembyggen, inte minst Kants och Schellings. Här förekommer alltså en rad namn som av naturliga skäl inte återfinns i det antika latinet. Det rör sig om välbildade neologismer, belagda från 1600-talet och framåt. I normalfallet (de tre förstnämnda nedan) handlar det om ord bildade enbart på grekiska morfem,¹⁰ i de två sista exemplen om hybridord. Motsvarande adjektiv, grekiska eller latinska, finns i antik grekiska och/eller antikt latin (då ibland bara hos senantika författare). Exempelen är hämtade från *Aphorismi* (1809, 1810).

idealismus, ty. Idealismus, fr. idéalisme, eng. idealism, från mitten och slutet av 1700-talet; *idealis* hos Martianus Capella, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* (ca 400).

8 Tegnér högaktade Norberg för hans lärdom och hans djupa kunskaper i de främreorientalska språken. Han var däremot kritisk mot det styvmoderliga sätt varpå Norberg behandlade grekiskan. Se Böök 1946, I, s. 56.

9 Ett föredöme härvidlag var Johan Lundblad, professorn i romersk vältalighet och poesi (som hade studerat för Ernesti i Leipzig), en lysande företrädare för den ciceronianska elegansen. Tegnér förhöll sig däremot kritisk till Lundblads undervisning. Se Böök 1946, I, s. 55–57.

10 Notera också den vanliga metoden att i boktitlar använda en grekisk *terminus technicus* som sedan översatts med en latinsk parafrasering, exempelvis i Johannes Hevelius stora arbete om månen, *Selenographia sive lunae descriptio* (Danzig 1647), Ludovicius Nonnius bok om fiskärande *Ichthyophagia sive de piscium esu* (Antwerpen 1616) eller Nathaniel Hodges redogörelse för den stora pesten i London, *Loimologia, sive pestis nuperae apud populum Londinensem grassantis narratio historica* (London 1672). Denna företeelse finner man också i de moderna språken, exempelvis i Thomas Brownes arbete om begravningsurnor, *Hydriotaphia, Urn-Buriall* (London 1658).

scepticismus, ty. Skeptizismus, fr. scepticisme, eng. scepticism, från mitten av 1600-talet; *scepticus* hos Quintilianus; σκεπτικός hos Lukianos (ca 150), båda med referens till pyrrhonismen.

criticismus, ty. Kritizismus, fr. criticisme, eng. criticism, 1600-talet. Kan avse både 'allmän skepticism' och 'litterär kritik'.¹¹ *Criticus* hos medicinska författare 'avgörande'; hos Cicero 'som kritiserar'; κριτικός 'som avgör, särskiljer', hos medicinska författare och hos grammatiker.

materialismus, ty. Materialismus, fr. matérialisme, eng. materialism, från mitten av 1700-talet; *materialis* hos Macrobius (ca 400).

transcendentalismus, ty. Transzendentalismus, fr. transcendantalisme, eng. transcendentalism, från början av 1800-talet, med referens till Kant och senare till Schelling; *transcendentalis* i medeltida latin i betydelsen 'metafysisk'.

Man möter också en rad andra ord som inte förekommer i det antika latinet. Även dessa exempel har jag hämtat från *Aphorismi*.

Själv ordet *aphorismus* tycks inte vara belagt som grekiskt lånord i antikt latin. I antik grekiska är ἀφορισμός vanligt (Aristoteles, Theophrastos, Hippokrates) i betydelsen 'avgränsning', 'definition', 'grundläggande sats'. Termen fick genomslag i vetenskapen genom Francis Bacon som lanserade den i sin *Novum organon* 1620. Jämför Boerhaave, *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* (Grundläggande satser rörande kunskapen om sjukdomar och deras botande, 1710), Agardh, *Aphorismi botanici* (Botaniska definitioner, 1817). Ordet är bildat av ἀπό 'från', 'av' och ὀρίζω 'begränsa', 'avskilja' (jfr horisont). Vårt lånord *aforism* har den specialiserade betydelsen 'kärnfullt formulerad tanke'. Som välfunnen titel på Tegnér's två avhandlingar 1809 och 1810 har ordet sin klassiska betydelse av just 'grundläggande definition'.

noumena τὰ νοούμενα 'de tänkta sakerna', 'det tänkta', plural av gr. νοούμενον 'tänkt', av νοέω 'jag förstår', 'jag tänker' och νοῦς, 'förnuft'. I kantiansk filosofi betecknar *noumenon* det översinnliga, som bara kan uppfattas med förnuftet

11 Senare, från 1800-talets början ofta med referens till Kants filosofi, exempelvis: *Philosophiam Criticam, de qua nostris temporibus magna opinio fuit, in hoc vitium incidisse [...]* (*Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit* 1802, s. 5).

och som står i motsatsförhållande till fenomenen (τὰ φαινόμενα), vilka 'visar sig' och kan erfaras genom sinnena.

identitas i antikt latin mycket sällsynt, troligen enbart hos Martianus Capella, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* (ca 400). Viktig term i Schellings *Identitätsphilosophie* (tanken att anden och naturen har ett identiskt substratum).

Några karakteristiska markörer i det vetenskapliga språket

Utmärkande för språket i Tegnér's avhandlingar är att meningarna i regel är ganska korta och den logiska uppbyggnaden klar och genomskinlig. Man kan som ett enda, men mycket typiskt, exempel anföras hur Tegnér resonerar i avhandlingen *Dissertatio de Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis* (1811). Författarens målsättning i denna lilla skrift är att påvisa förekomsten av ställen i Nya testamentet som innehåller polemik mot gnosticismen, detta i anslutning till senare tiders exegeter, vilka han flitigt hänvisar till i sina noter. Tidigare har man ansett, säger Tegnér (s. 24), att Paulus och även Johannes på ett antal ställen i sina brev vänder sig mot samtida judiska föreställningar, men en närmare granskning gör det troligt att de där i stället polemiserar mot samtida gnostiska teorier.

Vi måste anse, hävdar Tegnér, att gnostiska läror var spridda i den främreorientaliska miljön och redan från första början uppfattades som ett hot mot kristendomen:

Så förklaras allt lätt på ett övertygande sätt. Men det är inte bara dessa omständigheter som ger stöd åt vår uppfattning. Ty Clemens Alexandrinus (i not: Stromat. L. II, c. XI) berättar att gnostiker i hans generation förkastade Paulus brev till Timotheus, i första hand av den anledningen att de kristna brukade polemisera mot dem just med utgångspunkt från den texten. Alltså trodde de äldsta kristna att aposteln med de citerade orden hade avsett gnostikerna! Gnostikerna själva motsatte sig emellertid inte en sådan tolkning och ansåg den åtminstone inte som tveksam eller osäker utan de ratade av den här anledningen hela brevet.

Sic omnia facile & probabiliter explicantur. Neque tamen haec sola sunt quae sententiam nostram muniant. Refert enim Clemens Alexandrinus sui temporis Gnosticos rejecisse Epistolas Pauli in Timotheum, eam maxime ob causam, quod Christiani ceteri ex loco praecipue nostro contra eos disputare solebant. Credebant igitur antiquissimi Christiani, Apostolum allatis verbis Gnosticos

significasse. Ipsi autem Gnostici talem interpretationem non impugnarunt, nec dubiam saltem & incertam habuerunt, sed totam Epistolam ob hoc unum aspernati sunt.

Som vi ser är ledens inbördes sammanhang klart angivet genom språkliga markörer (partiklar, adverbial, samordnande konjunktioner), som anger motivering eller kausalitet (*enim*), konklusivitet (*sic, igitur*) eller motsatsförhållande (*autem, sed, tamen*), allt elegant varierat och inspirerat av den bästa utredande klassiska prosans diskurstyp.

Några stilistiska drag

Relativ anknytning och hyperbaton

Tegnér använder sig ofta av relativ anknytning (d.v.s. nyttjande av relativa pronomina i stället för demonstrativa). Hyperbaton (d.v.s. avstånd i satsen mellan huvudord och bestämning) förekommer också i betydande omfattning. Här ges bara några få exempel, som får illustrera den klassiska elegansen i hans latin.

Quorum in convenientia justaque conjunctione omnis veritas sita est (Aphorismi 1809, I)

Quam quidem quaestionem omnis Philosophia aut solvere conatur, aut solvi non posse affirmat (Aphorismi 1809, I)

Quae [scil. philosophia] vero Naturam primam ponit ... (Aphorismi 1809, II)

Qua in formula haec reprehenderem ... (Aphorismi 1810)

Qui cum consilio magis polemico quam historico scripserint, mancam admodum praebent & quasi fortuitam harum rerum cognitionem. (Dissertatio de gnosi ..., s. 7; hyperbaton markerat med rak stil)

Fyllighet och synonymanhopning

Samordning av likabetydande ord, substantiv, adjektiv eller verb, berikar texterna, kompletterar med nya aspekter och bidrar rent allmänt till intrycket av klassisk stilnivå i bästa ciceronianska tradition.

[Denna del av filosofin] har som sitt huvudsakliga *område* och *fält* att *påvisa* och *utreda* icke blott varseblivningens *väsen* och *natur*, utan även dess *ursprung* och *första grundvalar*.

... in qua tota locum suum habet et campum, non solum vim et naturam monstrare et exponere, sed ad primas quoque origines ejus et principia adscendere. (Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 3.)

Tankens *former* eller *kategorier* är av naturen *inpräntade* och *medfödda* [enligt Kant].

[... cogitandi formas seu Categorias ...] animo a natura insitas et innatas esse. (Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 8.)

[Skepticismen] ... *hävdar* och *betonar* *envist* att ingenting är objektivt säkert.

[Scepsis] ... *nihil objective certum esse asserit et urget. (Aphorismi 1809, III.)*

[Vår tid är] rik på olika metafysiska system, *överflödande av* och *dignande under* *abstraktioner* och *spetsfundigheter* av alla slag.

[Tempus] *ferax contentionum Metaphysicarum, omnibusque subtilitatibus spinisque disserendi luxurians et laborans. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3.)*

Precis som, när det gäller stater och riken i våra dagars Europa, allt *kastas omkull* och *ödelägges*, på samma sätt har vi i filosofin, i synnerhet under de sistlidna tjugu åren, sett så *omstörtande reformer* och *tumult* att allt gammalt och heligt störtas omkull och *nya företeelser* och *sådant som tidigare ej skådats* visar sig, precis som vid jordbävningar [...]

Ut enim, si regna civitatesque Europae spectas, omnia jactantur vastanturque; ita quoque in Philosophia, his praecipue viginti annis, tanti conatus tantique tumultus exstiterunt, ut, veluti in motibus terrae, antiqua omnia et sacra funditus eversa, novaque quaedam et antea non visa exorsa appareant [...]. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3; beträffande tanken, se nedan under "Liknelser".)

Liknelser

Liknelser använder Tegnér i betydande omfattning, särskilt i polemiska sammanhang. Det sker i bästa Tegnérsk stil, ofta med emfas, humor och bitande elakhet:

I detta *liknar* det mänskliga förnuftet (*ratio humana*) *solen*: även om den inte alltid lyser klart, brukar den, även om den är dold bakom moln, lysa tillräckligt mycket för att vägleda oss.

In quo ratio humana soli similis est; qui si non semper clare, tamen vel nubi-bus conditus, satis ad viam monstrandam lucere solet. (Commentatio quaestio-nis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 14; jfr Nilsson 1913, s. 35–37.)

Själen *blir* i denna materialistiska åskådning *som en otillgänglig ö, som inte kan nås på en bro eller med ett skepp*.

In Materialismo Mens semper inaccessibleis insulae instar erit, quae neque ponte neque navi attingitur. (Aphorismi 1809, II.)

Eftersom denna doktrin (d.v.s. den dogmatiska skepticismen) inte vill låta sig infogas i någon filosofisk församling är den *inte medborgare eller vän till någon*, förhatlig för både andra och sig själv, en sorgsen och olycklig skugga som *irrar omkring* vid den mänskliga kunskapens Styx utan att komma vidare, vare sig till Himlen eller Helvetet.¹²

12 Den avslutande bilden är inspirerad av Vergilius, *Aeneiden* 6, 295–330, den gripande skildringen av de dödas själar, som irrar omkring vid floden Styx i Underjorden.

*Quae doctrina, cum nulli societati philosophicae adscribi velit, nulli civis, nulli amica est, et aliis et sibi invisa: tristis et infelix umbra, quae ad Stygem cognitionis humanae errans neque ad Superos, neque ad Inferos pervenire potest. (Aphorismi 1809, IV.)*¹³

Dessa filosofer synes vara högggradigt lika dem som en gång försökte bygga det berömda Babels torn. Och ingalunda saknas det som blev resultatet den gången, nämligen språkförbistring.

philosophi isti iis simillimi videntur, qui quondam Babylonicam illam turrim exstruere conabantur; neque certe abest quae tum secuta est, discordia linguarum. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3–4.)

Man måste förlåta oss om vi vid behandlingen av denna fråga inte går djupt ned i metafysiska undersökningar och den filosofiska lärans hemligaste vrår. Vi kommer dock kanske inte så lätt att få förståelse för detta, särskilt i denna tid, *när all filosofi har börjat likna vattensamlingar, vars botten vi inte kan se, antingen därför att de är alltför djupa eller för att de är alltför grumliga.*

Quo justius excusandi erimus, si in eo tractando haud ad inquisitiones Metaphysicas latebrasque doctrinae descenderimus. Quam tamen veniam haud ita facile habebimus, his praecipue temporibus, ubi omnis philosophia coeperit similis esse aquis, quarum ima haud perspicere possint, vel quod nimis profundae sint, vel quod turbatae. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 49.)

Det sista exemplet under rubriken ”Fyllighet och synonymanhopning” ovan innehåller också exempel på Tegnér's bruk av liknelser. Beskrivningen av hur allt kastas omkull och ödeläggs liksom vid en jordbävning syftar på franska revolutionen och Napoleons uppstigande till makten; inte minst, förstås, just de tre omedelbart föregående

13 Tegnér använder faktiskt detta uttryck igen i brev till Brinkman den 28 september 1825, som ett omdöme om Atterbom: "[...] men ännu svärfvar han mellan himmel och jord i Metafysikens rökland, 'tristis et infelix umbra, quae nec ad superos, nec ad inferos pervenire potest'. Af all syra är ingen så skadlig för den menskliga organismen, som den metafysiska magsyra hvilken förmörkar hufvudet och hopkrymper hjertat. Det gifves hvarken i konsten eller i lifvet något annat som saliggör än genomskinlig klarhet, som rätt väl låter förena sig med det djupaste djup." (Brev III, s. 314.)

årens händelser: trekejsarslaget vid Austerlitz (1805) med den därpå följande freden i Pressburg och Tysk-romerska rikets upplösning (1806) samt Napoleons segrar över Preussen vid Jena och Auerstädt (1806) och sedan Friedland (1807) och därefter Tilsitfreden samma år. Under det år då avhandlingen *De officiis, quae collidi dicuntur* ventilerades, 1808, skrev han också *Krigssång för skånska lantvärnet*, som tillkom som en reaktion på nederlagen i det finska kriget och rent allmänt kommenterar Sveriges utsatthet i ett Europa som befinner sig i kris och förvandling. Här möter vi formuleringar som påminner om det ovan citerade stycket från *Kollisionläran*. I *Krigssång* heter det "De sekelgamla / de lagbesvurna / världsformer ramla".¹⁴

Beträffande det babyloniska tornbygget (*iis simillimi videntur, qui quondam Baby-lonicam illam turrim exstruere conabantur*) noterar vi att Tegnér här föregriper sin berömda formulering i *Epilog vid Magister-Promotionen i Lund 1820*: "De gamle byggde sanningen ett tempel [...]. Nu bygger man ett Babelstorn i stället, en tung barbarisk byggnad; mörkret kikar igenom trånga fönstergluggar ut. Till himlen skulle tornet nå, men hittills har det dock stannat vid förbistringen."

LATINETS STÄLLNING UNDER 1700- OCH 1800-TALEN

Att akademiska avhandlingar i regel skulle skrivas på latin var i Sverige självklart ännu vid 1800-talets början.¹⁵ Det var i de flesta fall okontroversiellt. En betydande del av litteraturen i de olika vetenskapliga disciplinerna bestod ännu av latinska verk. Det kan, tror jag, vara berättigat att här i en liten exkurs klargöra hur fullständigt självklart det ännu vid 1800-talets början var att framlägga sina tankar på latin.

I alla discipliner hade man under studierna skaffat sig de grundläggande kunskaperna genom studier av facklitteratur skriven på latin. Det gällde utövare av *studia humaniora*, förstås, men kanske i ännu högre grad botanister, zoologer, medicinare, astronomer, matematiker och fysiker. Att framlägga sina rön på latin var praktiskt: terminologin fanns där till hands redan, och nya ord kunde lätt bildas på latinska stammar och inlånade grekiska; fraseologin var lättillgänglig och diskurstypen väletablerad. Dessutom kunde man med sina publikationer nå hela den lärda världen.

För 1700-talets svenska naturalhistoriker, astronomer och matematiker var latinet det självklara uttrycksmedlet. Anders Celsius (1701–1744), astronomiprofessor och framstående fysiker, presenterade sina rön i en rad avhandlingar, avfattade på ett klart, lättläst

14 Jfr Böök 1946, I, s. 139. Böök visar på likheten med formuleringar i Schillers *Der Antritt des neuen Jahrhunderts*: "Und das Band der Länder ist gehoben, / und die alten Formen stürzen ein."

15 Se Östlund & Örneholm 2000 med värdefulla frekvensangivelser och den klargörande översikten i Lindberg 1993, s. 75–86.

och samtidigt elegant latin, exempelvis *De satellitibus Jovis* ("Om Jupiters månar" 1741). Respondent på den avhandlingen var Pehr Wargentin (1717–1783), som aktivt hade deltagit i de svåra matematiska beräkningarna och utformat tabellerna över de fyra då kända månarnas banor. Wargentin kom senare att själv bli professor i astronomi, mångårig sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien (i Stockholm) och välkänd pionjär på statistikens område. Sina insikter i astronomin fundamenta dokumenterade han tidigt i ytterligare en avhandling på latin, *De incrementis, quae cepit astronomia ab ineunte hoc saeculo* ("Om de framsteg som astronomin har gjort från början av detta århundrade", 1746).

Under loppet av 1700-talet hade dock ett par av de moderna europeiska språken börjat ta över latinets roll på vetenskapens alla fält. Det gäller till att börja med franska och tyska och så småningom även engelska. Men fortfarande under 1730-talet var av alla vetenskapliga verk tryckta i Europa cirka 30 procent skrivna på latin.¹⁶

Vi kan för fortsatt exemplifiering lämpligen nämna de vetenskapens heroer som Tegnér hyllar i *Akademisången* (*Sång den 5 april 1836*): Carl von Linné, som med Tegnér's ord "stod segersäll bland sina blomsterfanor", skrev nästan allt på latin. Han var dessutom själv författare till åtskilliga av de talrika avhandlingar på latin som han presiderade för, och i sin omfattande utländska korrespondens nyttjade han i regel det gamla romarspråket. Astronomiprofessorn Daniel Melanderhielm (1726–1810) beräknade, med Tegnér's ord, "himlafärden för månens skiva och planetens ring" och framlade sina resultat i åtskilliga publikationer på latin, till exempel *Disquisitiones nonnullae circa Lunae theoriā ex principiis gravitatis derivandam* ("Några undersökningar rörande Månens teori såsom härledd ur tyngdkraftens principer", 1784). Dessutom pläderade han för bibehållandet av latinet som ett för alla nationer gemensamt språk (*Undersökning om nyttan af ett eget de lärddas språk*, 1811). Kemiprofessorn Torbern Bergman (1735–1784) drog upp "grundritningen till världen" enligt Tegnér's formulering i samma dikt. Sitt system kunde han bekantgöra för kolleger i hela den lärda världen genom skrifter som *Disquisitio de attractionibus electivis* ("Undersökning om valfrändskaper", 1775, omarbetad 1783), *Sciagraphia regni mineralis* ("Översikt rörande mineralriket", 1782) och samlingsverket *Opuscula physica et chemica* ("Mindre arbeten i fysik och kemi", 1779–1790). Detta som exempel på latinets starka ställning under 1700-talet.

Inom vissa discipliner förblev latinet det självklara mediet för internationell kommunikation långt in på 1800-talet. Det gäller, som sagt, inte minst fysik, astronomi och matematik. Man kan för klarhetens skull nämna några verk som publicerades ute i Europa under den epok då Tegnér var verksam: De italienska fysikerna Luigi Galvani

¹⁶ Waquet 1998, s. 102–106.

(1732–1798) och Alessandro Volta (1745–1827) offentliggjorde sina tidiga rön inom elektricitetsläran på latin. Den danske fysikern Hans Christian Ørsted (1777–1851) spred sina epokgörande upptäckter om sambandet mellan magnetism och elektricitet i en liten skrift med titeln *Experimenta circa effectum conflictus electrici in acum magneticam* ("Experiment rörande den elektriska strömmens påverkan på magnetnålen", 1820). Den tyske astronomen Friedrich Wilhelm Bessel (1784–1846), känd för den första parallaxbestämningen av en stjärna, publicerade *Fundamenta astronomiae* (1818) och *Tabulae Regiomontanae* ("Königsbergstabeller", 1830). Matematikern Johann Carl Friedrich Gauss (1777–1855) skrev några ungdomsverk på latin. När ungern János Bolyai (1802–1860) år 1832 lade fram sin framställning om icke-euklidisk geometri var det i ett latinskt verk, *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens* ("Tillägg visande en absolut sann vetenskap om rummet").

Under hela 1700-talet hade det varit en självklarhet för en person med grundläggande bildning att man skulle kunna läsa och förstå latinsk text och även kunna uttrycka sig väl på romarspråket. När Ludvig XVI och Marie-Antoinette i juni 1775 hade återvänt från kröningssceremonin i Reims besökte de Collège de Louis-le-Grand i Paris, varvid de hälsades välkomna med ett elegant formulerat latinskt hyllningstal, framfört av en duktig sjutton år gammal lovande student. Ynglingen hette Maximilien Robespierre. (Han skulle senare bli känd genom en spektakulär och snabb karriär, vilken som bekant tog ett dramatiskt slut den 27 juli 1794, eller den 9 thermidor år II, som det hette när det begav sig.)

På historiografins fält och i samhällsvetenskaperna skrevs länge åtskilliga verk på latin. Ett exempel: Den franske socialisten och fredsvännen Jean Jaurès (1859–1914) disputerade 1889 med en avhandling med titeln *De primis socialismi Germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte et Hegel* ("Om de första antydningarna till tysk socialism hos Luther, Kant, Fichte och Hegel").

En viktig aspekt av latinbruket bör nämnas i detta sammanhang: Det fanns en möjlighet att uttrycka sig på ett friare och kanske även rentav provokativt sätt om man skrev på det gamla romarspråket. Det är detta som brukar kallas latinets asylfunktion. Kontroversiella och heterodoxa idéer kunde ibland tolereras om de formulerades på latin och därmed var tillgängliga enbart för en lärd publik. Om de offentliggjordes på folkspråken blev de däremot farliga och potentiellt revolutionära. Ett exempel är Linnélärjungens Peter Forsskåls (1732–1763) avhandling *De libertate civili* ("Om den medborgerliga friheten", 1759). Författaren ville låta trycka den på svenska också, vilket förbjöds av berörda myndigheter. Motiveringen var att sådana tankar som Forsskål hade lagt fram passade bättre på latin, i bokform; men om de offentliggjordes på folkspråken kunde de läsas av alla och därmed få karaktären av pamflett.

Potentiellt farliga tankar finner man även i Tegnér's latinska texter; ett mycket gott exempel är det av Tegnér författade svaret på magisterfrågan vid promotionen i Lund 1802. Ämnet var, som vi har sett, om lärdom och vitterhet skulle kunna växa till i lika hög grad under det kommande århundradet som under det föregående (*An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt*). Den av fakulteten utsedde förste talaren över ämnet, Frantz Liljenroth, uttryckte programenligt – enligt fakultetens anvisning – en pessimistisk syn på den saken.

Tegnér's uppgift var att bemöta kritiken, och det gjorde han med besked: han framförde på sitt eleganta latin sina förhoppningar om att stora framsteg skulle ske. Bland annat ville han framhålla den senaste tidens goda utveckling i det revolutionära Frankrike. Under det att revolutionens företrädare där sade sig kämpa för friheten och människors rättigheter (*pro libertate iuribusque hominum pugnare*) hade man i själva verket utövat det grymmaste tyranni (*crudelissimam tyrannidem exercuit*), både mot andra nationer och mot det egna folket, och uppfyllt allt med skräck och blod (*horrore et sanguine omnia implevit*).¹⁷ Men numera kan man, menar Tegnér, konstatera att Frankrike är ett fredligt och lugnt land (*pacatam et quietam*) som läker de sår som landet tidigare tillfogats (*antiqua vulnera resarciens*) och nu åter har en stabil regim och iakttar den respekt för lag och goda seder som religionen garanterar. Detta lugn, dessa fredliga förhållanden är ju förutsättningen för bildning och vetenskapliga studier (*Omnis autem hominum cultus omniaque litterarum studia pacem requirunt*).

Mot detta kunde väl den förste talaren, Frantz Liljenroth, rimligtvis inte ha några invändningar, utropar Tegnér. Särskilt vill han framhålla att Napoleon är den som har skapat fred och den goda ordning som kommer att bli bestående: "Freden har återställts genom tapperheten och klokheden hos denne man, som du [Liljenroth] nu har anklagat för tyranni, den har återgivits till hela Europa. Och dess frukter kommer till en del oss till godo, men allra mest skall de gynna våra efterkommande." (*ea [pax] vero virtute et sapientia ejus viri, quem tu tyrannidis accusavisti, toti Europae reddita est; ejusque fructus partim ad nos, maxime vero ad posteros nostros redibunt.*)¹⁸ Hållet på svenska skulle ett sådant tal förvisso ha bemötts med ogillande och fördömanden av tidens makthavare.¹⁹

17 Tegnér 1802b; texten hos Tegnér 1913, s. 431. Om Tegnér's argumentation, se Nilsson 1913, s. 33–35.

18 Tegnér 1802b; texten hos Tegnér 1913, s. 432.

19 Från sina tidiga år hade Tegnér betraktat den franska revolutionen med sympati, precis som sin svärfader, den upplyste brukspatronen Christoffer Myhrman (och säkert under inflytande från honom). Vältaliga bevis för hans beundran för den unge framgångsrike revolutionsgeneralen och blivande förste konsuln finner man i ett par ungdomsdikter som tillkom i samband med

Man kan se tendensen även bland annat i de verk där man har en svensk version att jämföra med, exempelvis i de avslutande orden i *Kollisionsläran*, där vi finner det ovan citerade omdömet om den samtida filosofin, som liknas vid grumliga vattensamlingar. Dessa ord saknar motsvarighet i den svenska översättningen.²⁰

SAMMANFATTNING

Som framgått av ovanstående var det alltså vid de svenska universiteten ännu vid 1800-talets början en självklarhet att kunna skriva ett gott latin. Och det var säkert lättare för många bildade svenskar att uttrycka sig på romarspråket än på svenska. Där fanns en hel antik värld att spegla sig i, att pryda texten med, en förrådskammare för uppfinningsförmågan och för den vackra diktionen, det som på latin kallas *inventio* och *elocutio*. Där fanns också specialterminologin, där fanns ordförrådet och den lämpliga fraseologin.²¹

rapporterna om Napoleon Bonapartes egyptiska fälttåg och hans återvändande (alltså 1799, strax före Brumaire-kuppen): "Vid tidningen om Bonapartes död" och "Vid tidningen om Bonapartes återkomst". Det var krämarnationen England som för Tegnér tedde sig som det stora hotet. Europa riskerade att fjättras vid det engelska rövarskeppet, enligt honom. Lord Nelson var havens Tamerlan, Pitt jämförs med Miltons Satan; och när Geijer 1810 återvände till Sverige från England gratulerade Tegnér honom till att ha undgått att bli pressad till matros i engelska flottan. Det står också klart att Tegnér beundrade Napoleon varade mycket länge, till kejsarens fall 1814 och 1815, och längre, något som framgår med all önskvärd tydlighet i flera dikter, exempelvis "Hjälten" (1813), "Den vaknade Örnen" (1815), "Napoleons grav" (1831). Tegnér var givetvis skakad, bedrövad och besviken med anledning av Tilsit-freden, som gav Alexander I möjligheten att erövra Finland, men han insåg hela tiden klart att en nattsvart reaktion väntade Europa, en mardröm av kleriko-feodalt förtryck, om Napoleon skulle besegras. Sina farhågor uttryckte han i *Nyåret* 1816: Svärd förer han icke, / den adlige hjälte, / men radband i hand och en dolk i sitt bälte [...]. Visst synes släktet en krympling, men det / kommer av engelska sjukan. [...] Hejsan! Religionen är Jesuit [...]. Se Böök 1946, I, s. 24, 32, 41, 43. I sin brevväxling uttrycker Tegnér senare, efter den store korsikanens fall, under årens lopp våltaligt sitt förakt för Heliga alliansen, inte minst då det blev bekant att stormakterna planerade att agera tillsammans med Turkiet för att samfällt krossa den grekiska frihetsrörelsen. I ett meddelande till Brinkman (den 23 juni 1826) talar han klarspråk: "skulle jag dessutom säga hvad jag tänker om Regenternas politik i den vägen, så blefve jag väl hängd eller utesluterad till Hel. Mahomedanska Alliansen." Brev IV, nr 95. Se Blomqvist 1989, s. 10–11.

20 Tegnér 1913, s. 171–217.

21 Våltaligheten och det sköna språket följde med latinet, med automatik. Ett gott exempel är Rudbecks *Atlantica*, exempelvis första bandet, där Rudbecks svenska står i högerspalten och Andreas Norcopensis (Nordenhielms) latinska översättning till vänster. Nordenhielms översättning är så mycket flylligare (ibland dubbelt så lång), mycket mer lättläst än Rudbecks svenska, och mycket vacker. Helander 2012, s. 130–133.

I denna tradition står alltså Tegnér. Men vi har ovan kunnat konstatera att han skriver ovanligt väl, ett rikt, glasklart, lättläst och elegant latin, ciceronianskt och klassiskt i sin grundton. Man noterar genast den höga stilistiska nivån, språkets spänst, elegans, inte minst synonymmanhopningarna och liknelserna, som skänker livlighet åt framställningen.

Av de mest kända antika romerska författarna hade han givetvis läst de flesta. De augusteiska skalderna, Vergilius, Horatius och Ovidius, citerar han ibland i sina brev, oftast uppenbarligen ur minnet.²² Det har ibland hävdats att han kanske inte har gått så djupt i den klassiska latinska prosalitteraturen, men han levde och verkade – som vi har sett i föregående avsnitt – i en värld där man dagligen, som en självklar del av det akademiska livet, läste latinsk litteratur inte bara från den antika epoken utan från alla tider, företrädesvis från de tidigmoderna århundradena, inom alla discipliner. Det var dessutom en miljö där man hela tiden författade, ventilerade och försvarade avhandlingar skrivna på latin. Det var inte så egendomligt att man blev skicklig, och var man Tegnér blev man givetvis ovanligt bra.

22 Se Johnny Strands (1984) fina sammanställning. Tegnér översatte också flera dikter av Horatius till svenska (företrädesvis ur *Carmina*).